

УДК 340.0

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ТА ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

SPECIAL QUESTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF JUVENILE JUSTICE AND RIGHT JURISDICTION IN UKRAINE

Дуженков М.В.,

*ад'юнкта кафедри адміністративного права, процесу
та адміністративної діяльності**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

У статті надано характеристику поняття ювенальної юстиції, висвітлено базові принципи ювенальної юстиції. Наводяться приклади застосування інституту ювенальної юстиції в закордонних державах. Окреслено проблеми сучасного стану запровадження ювенальної юстиції в Україні та впровадження міжнародних стандартів у національне законодавство України.

Ключові слова: права дітей, ювенальна юстиція, суд, неповнолітні, ювенальне законодавство.

В статье охарактеризованы понятия ювенальной юстиции и освещены базовые принципы ювенальной юстиции. Приводятся примеры применения института ювенальной юстиции в зарубежных государствах. Определены проблемы современного состояния введения ювенальной юстиции в Украине и внедрения международных стандартов в национальное законодательство Украины.

Ключевые слова: права детей, ювенальная юстиция, суд, несовершеннолетние, ювенальное законодательство.

The article describes the concept of juvenile justice and highlights the main principles of juvenile justice. Examples of the use of the juvenile justice institute in foreign countries are given. The problems of the current state of juvenile justice in Ukraine are outlined and the introduction of international standards in the national legislation of Ukraine.

Key words: children's rights, juvenile justice, court, minors, juvenile law.

Актуальність теми. Стан підліткової злочинності в державі викликає глибоку занепокоєність та зумовлює необхідність пошуку нових засобів її попередження. Одним з яких є створення ювенальної юстиції та відновного правосуддя. Зазначимо такі статистичні дані Генеральної Прокуратури України:

– у 2016 р. 4 218 осіб вчинили кримінальні правопорушення, з них віком до 14 років – 218 осіб, віком 14–15 років – 1 127 осіб, віком 16–17 років – 2 873;

– у 2017 р. 4 510 осіб вчинили кримінальні правопорушення, з них віком до 14 років – 212 осіб, віком 14–15 років – 1 337 осіб, віком 16–17 років – 2 961;

– у 2018 р. 3 980 осіб скоїли кримінальні правопорушення, з них віком до 14 років – 176 осіб, віком 14–15 років – 1 240 осіб, віком 16–17 років – 2 564; застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою – 107, засуджені – 2 103, закриті судом – 404 [1].

Діти – це майбутнє будь-якої держави, від того, як держава їх захищає, залежить, яке майбутнє вона буде мати і чи буде існувати взагалі. Захист прав дітей – питання національного значення, яке повинно розглядатися і розв'язуватися в різних контекстах, історичному, культурологічному, соціологічному, демографічному, педагогічному, а також юридичному. Тобто необхідне закріплення законами та нормативно-правовими актами чітко визначених правил, норм, стандартів і вимог щодо організації життєдіяльності дитини.

Мета статті – розглянути сучасний стан запровадження ювенальної юстиції та відновного правосуддя в Україні, визначити перспективи впровадження досвіду закордонних країн у національну правову систему.

Стан дослідження проблеми. Із часу здобуття незалежності Україною точиться дискусія практиків і науковців щодо запровадження в державі певної моделі ювенальної юстиції. Дослідження теорії ювенального права, інституту ювенальної юстиції та розвитку ювенальної політики держави відображені в працях вітчизняних і закордонних учених, серед них Н. Крестовська, В. Абрамова, Б. Ісмаїлов, А. Автономова, С. Мельников, Н. Архіпова, О. Процюк, Т. Бачинський, В. Тернавська, Н. Борисова, Л. Хасіна, О. Бутько, О. Ямкова, Л. Васінцева, Р. Опацький, О. Вінгловська, В. Вітвіцька, Є. Гідулянова, М. Заславська й ін.

Основний зміст. Ювенальна юстиція існує вже понад 100 років. Піонером у цій справі стали Сполучені Штати Америки (далі – США), де в 1899 р. створено перший «дитячий суд» у м. Чикаго. Нині є декілька ефективних моделей ювенальної юстиції – англо-американська, континентальна, скандинавська. За загальним правилом, вони діють на підставі окремих законодавчих актів про судострій і процедуру в органах ювенальної юстиції. Так, у США такою основою є федеральний Закон про ювенальну юстицію та запобігання правопорушенням неповнолітніх (1974 р.), у Великій Британії – низка законів про дітей і молодь (упроваджуються з 1908 р.), у Польщі – Закон «Про процедуру розгляду справ неповнолітніх» (1982 р.), у Канаді – Закон «Про кримінальну юстицію щодо неповнолітніх» (2003 р.) [2, с. 357].

Вагомий масив норм міжнародного права, що стосується роботи з дітьми, які з різних причин потрапили в ситуацію конфлікту або контакту із законом, свідчить про міжнародне визнання необхідності вирішити проблему щодо неефективності та соціального неприйняття суспільством застосування суто каральних заходів впливу на дітей-правопорушників. Ця широко визнана необхідність стала відправною точкою для розвитку і становлення нової галузі юстиції – ювенальної юстиції (юстиція щодо дітей) [3, с. 14–15]. Термін «ювенальна юстиція» є синтезом двох понять, що походять із римського права: «дитинство» / «молодість» (від лат. *juvenalis* – юний, молодий) та «юстиція» (від лат. *justitia* – справедливість, правосуддя). Отже, у буквальному перекладі термін «ювенальна юстиція» означає правосуддя (у більш широкому розумінні – здійснення справедливості) щодо дітей та молоді [4, с. 9].

Сьогодні існують детально розроблені світовим товариством стандарти ювенальної юстиції, а саме: Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., Європейська конвенція про здійснення прав дітей, Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) щодо відправлення судочинства в справах неповнолітніх (Пекінські правила), затверджені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10/33 від 10 грудня 1985 р., Керівні принципи ООН щодо запобігання злочинності неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи), ухвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/112 від 14 грудня 1990 р., Рекомендації СМ/REC (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам (зокрема, Україні), Європейські правила щодо неповнолітніх правопорушників, які підля-

гають застосуванню санкцій чи заходів, від 5 листопада 2008 р., Основні правила застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах (Економічна і соціальна рада ООН, 24 липня 2002 р.), які є міцним підґрунтям формування системи ювенальної юстиції в будь-якій країні світу. Вони відбивають сучасне ставлення світової спільноти до необхідності особливого правового захисту неповнолітніх правопорушників, вік яких є однією з головних причин особливого правового захисту їхніх прав та охоронюваних законом інтересів [5, с. 20].

Державна політика України у сфері захисту прав дитини відповідно до вимог Основного закону та в результаті виконання міжнародних зобов'язань скерована на розвиток нового пріоритетного напрямку – ювенальної політики України. Однією з її стратегічних цілей є створення системи юстиції щодо дітей, визначення ефективних механізмів її розвитку, що спрямовані на захист прав і свобод дітей, які опинилися у конфлікті із законом або в ролі свідків чи жертв злочинів, посилення відповідальності держави і суспільства за процес їх соціалізації / ресоціалізації та перевиховання, підвищення рівня правового та соціального захисту, зменшення рецидивної злочинності неповнолітніх тощо [3, с. 16].

Українське законодавство поступово реформується, за часів незалежності ухвалено низку законів, які наблизили Україну до створення повноцінної системи ювенальної юстиції, відходу від карального правосуддя щодо неповнолітніх до відновного. 27 лютого 1991 р. Верховною Радою Української Радянської Соціалістичної Республіки ратифіковано Конвенції ООН про права дитини. Це стало фундаментальним кроком, який визначив напрям ювенальної політики та національного законодавства в цій сфері. Відповідно до Конституції України і Конвенції ООН про права дитини, у 2001 р. ухвалений Закон України «Про охорону дитинства», який визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має велике значення для національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, усебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики в цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні інтересів дитини [6].

Указом Президента України від 24 травня 2011 р. № 597/2011 «Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» визначені основні напрями розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх. Одним з яких є впровадження відновного правосуддя (*restorative justice*) – це новий підхід до врегулювання правових конфліктів, який ґрунтується на зосередженні уваги на компенсації завданої потерпілим шкоди, породженні в правопорушників почуття відповідальності за їхні дії та залученні громади до врегулювання конфлікту за умови активної участі сторін у процесі відновлення порушених стосунків, на примиренні та розробленні угод між потерпілими та правопорушниками для досягнення бажаних результатів і відшкодувань [7, с. 5–6]. Угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим передбачена в гл. 35 ст. 468 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Це свідчить про ще один крок до впровадження відновного правосуддя. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть вести представники або за інші особи, ідеться про медіацію. Це означає, що неповнолітній правопорушник розглядається державою насамперед не як об'єкт репресії, а як об'єкт реабілітації.

Однак разом із позитивними тенденціями в цьому напрямі є низка невирішених питань. Незважаючи на існування в національному законодавстві правових положень щодо органів, які відповідають за захист прав дітей, до цього часу в Україні відсутні спеціалізовані суди в спра-

вах неповнолітніх. На даному етапі розгляд справ щодо неповнолітніх, які опинилися в конфлікті із законом, відповідно до ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», відбувається в судах загальної юрисдикції, суддями, які обираються із числа суддів відповідного суду зборами суддів цього суду за пропозицією голови суду або за пропозицією будь-якого судді цього суду, якщо пропозиція голови суду не була підтримана, на строк не більше трьох років і можуть бути переобрані повторно.

Судді, уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень ураховується під час розподілу судових справ та має пріоритетне значення [8]. Позитивним є те, що в Законі передбачена спеціалізація судів, які уповноважені здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх. Водночас негативним є той факт, що справи стосовно неповнолітніх розглядаються в судах загальної юрисдикції, суддями, які, окрім справ щодо неповнолітніх, розглядають справи дорослих правопорушників, через це, на нашу думку, неможливо повною мірою забезпечити захист прав і свобод дитини під час судового розгляду справи. Відсутність у процесуальному законодавстві спеціальних вимог до прокурора чи слідчого судді, який здійснює кримінальне провадження щодо неповнолітнього, також неприпустима. На нашу думку, судді повинні мати, окрім юридичної освіти, ще педагогічну або психологічну.

У р. 5 «Система завдань, заходів та результатів» Указу Президента України від 20 травня 2015 р. «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр.» визначено розширення способів альтернативного (позасудове) урегулювання спорів, зокрема шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва, розширення переліку категорій справ, які можуть вирішуватися третейськими суддями або розглядатися судами в спрощеному провадженні; запровадження ефективних процесуальних механізмів для попередження розгляду справ за відсутності спору між сторонами; вивчення доцільності введення мирових суддів [9].

Кабінетом Міністрів України схвалено Концепцію Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р., де визначено пріоритетні напрями, серед яких зазначено створення системи правосуддя, дружнього до дитини, а саме: запровадження дієвих форм і методів профілактики вчинення правопорушень дітьми; удосконалення системи захисту прав та інтересів дітей, які вчинили правопорушення; розвиток системи правосуддя, дружнього до дитини. Упровадження ювенальної юстиції [10].

Як бачимо, країна здійснює цілу низку ініціатив і заходів для забезпечення прав дітей, запровадження ювенальної юстиції та відновного правосуддя. Однак є деякі проблеми запровадження задекларованих у законопроектах положень, низка об'єктивних і суб'єктивних перепон. Питання створення ювенальної юстиції в Україні спричиняє багато суперечок у суспільстві. Ставлення різних верств населення до цього питання, зокрема науковців, громадян, релігійних та громадських організацій, різне. Немає єдиного розуміння того, яка модель ювенальної юстиції має бути в Україні. Провівши аналіз різних моделей ювенальної юстиції закордонних країн, можна дійти висновку, що в деяких країнах існують автономні суди для неповнолітніх, що не пов'язані із загальним судом, в інших – справи щодо неповнолітніх розглядаються в загальних судах. Єдиної моделі спеціального судочинства стосовно дітей не існує. Зміни залежать від особливостей національного законодавства кожної країни.

Наприклад, у сучасній пострадянській ювеналістиці існують два основні підходи до організації ювенальної

юстиції та визначення її взаємодії з іншими суспільними та державними інститутами. На думку Є. Мельникова та В. Ткачова, ювенальна юстиція – це насамперед правосуддя в справах неповнолітніх, і центральною його ланкою є суд. Усі інші державні та громадські інституції є допоміжними для ювенальному суду. За визначенням В. Ткачова, «ювенальна юстиція – це система захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх, що об'єднує навколо спеціалізованого суду в справах неповнолітніх різні спеціалізовані служби правоохоронних органів, а також органи й установи системи профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх, громадські правозахисні організації».

Інша парадигма ювенальної юстиції передбачає, що ювенальний суд є лише однією з ланок ювенальної юстиції. Вона розроблена представниками російських неурядових інституцій. Зокрема, ось якою є позиція О. Автономова та Н. Хананашвілі (Центр «Судово-правова реформа», Москва), викладена в розробленому ними проєкті федерального закону Російської Федерації «Про основи системи ювенальної юстиції»: «Під системою ювенальної юстиції розуміється сукупність державних органів, органів місцевого самоврядування, державних та муніципальних установ, посадових осіб, неурядових некомерційних організацій, які здійснюють на підставі встановлених законом процедур дії, спрямовані на реалізацію та забезпечення прав, свобод та законних інтересів дитини» [4 с. 18, 19]. Можна погодитися з Н. Оргинською, яка розглядає ювенальну юстицію як комплексну систему, з її основоположними елементами для повного і дієвого застосування в суспільстві. Її складниками вбачає не лише суди (судді, адвокати, соціальні працівники служби пробації, судові вихователі, працівники правоохоронних органів, слідства), а широкую інституційну систему органів, які функціонували б комплексно (від початкової до стадії виконання покарань та ресоціалізації неповнолітнього) [2, с. 361].

На нашу думку, більш прийнятна для України континентальна модель ювенальної юстиції, за основу можна взяти модель ювенальної юстиції Франції. Система кримінального судочинства щодо неповнолітніх цієї країни має чітко виражену реінтеграційну спрямованість, а її суб'єктами є не тільки правопорушники, а й діти, які потрапили в соціально небезпечні ситуації ще до вчинення протиправного діяння. Наприклад, у ст. 2 Ордонансу «Правопорушення неповнолітніх» від 2 лютого 1945 р. передбачено переважне застосування заходів захисту, нагляд та сприяння перед кримінальними покараннями. До того ж певна система заходів із захисту неблагополучних дітей передбачена також у Цивільному та Цивільно-процесуальному кодексах Франції, однак і тут головною ланкою їх застосування є ювенальний суддя [11, с. 24]. Позитивними елементами французької моделі ювенальної юстиції є переважання виховних заходів над каральними, спеціалізація судів, які розглядають суто справи неповнолітніх, окремі суди, які є окремою судовою інстанцією, їхня юрисдикція поширюється на всі справи щодо неповнолітніх, робота психологів із неповнолітніми, ведення соціального дослідження неповнолітнього правопорушника, яке оформлюється як соціальне досьє. Запозичені та впроваджені в правову систему України елементи ювенальної юстиції Франції стануть дієвим способом превенції злочинності та відновного правосуддя.

Отже, у правовому плані ювенальна юстиція включає масиви норм матеріального та процесуального права, в інституціональному плані – низку державних та недержавних установ та організацій, діяльність яких спрямована на протидію правопорушенням дітей та молоді, захист їх від несприятливих наслідків правопорушень та повернення їх до суспільного життя [4, с. 10].

У підсумку можна зробити **висновок**, що в Україні необхідно запровадити ювенальну юстицію, яка б була

спроможна забезпечити права дітей, які перебувають у конфлікті із законом та потрапили в несприятливі життєві обставини. Спираючись на міжнародний досвід, міжнародно-правові акти, необхідно ухвалити низку законодавчих актів, які слугуватимуть фундаментом для запровадження ювенальної юстиції, яка б базува-

лася на нових сучасних підходах щодо реагування на злочини, профілактиці правопорушень, а саме відновному правосудді, охоронній та реабілітаційній функціях, а також запровадити таку процедуру, як медіація, яка має стати невід'ємною частиною відновного правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько – слідчої діяльності / Генеральна Прокуратура України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
2. Ортинська Н. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2016. С. 357, 361.
3. Міжнародно-правові акти у сфері ювенальної політики / Інститут законодавства Верховної Ради України, Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. Київ, 2014. С. 14–16.
4. Ювенальна юстиція : навчальний посібник / кол. авт.: А. Гусев та ін. ; за заг. ред. Н. Крестовської. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. С. 9, 18, 19.
5. Гідулянова Є. Ювенальна юстиція в Україні : навчально-методичний посібник. Одеса : Юридична література, 2013. 20 с.
6. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 201 р. № 2402–III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
7. Організація профілактики правопорушень та застосування програм відновного правосуддя в діяльності кримінальної міліції у справах дітей : навчальний посібник / кол. авт.: Т. Бухтіарова та ін. Київ : Український Центр Порозуміння, 2009. С. 5, 6.
8. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402–VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13>.
9. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 рр. : Указ Президента України від 20 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>.
10. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р. : розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-p>.
11. Романюк В. Кримінальне судочинство щодо неповнолітніх : монографія. Харків : Друкарня «Мадрид», 2016. 24 с.